

## **Ризики в системі «банк-клієнт» при здійсненні фінансового моніторингу**

к.е.н., проф. С.В. Леонов., ас. О.О. Куришко

У статті розглянуто критерії оцінки ризиків у системі «банк-клієнт» у контексті протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом. Доведено, що в умовах погіршення макроекономічної ситуації та банківської кризи існує ймовірність зростання ризику здійснення легалізації коштів самими банками та їх персоналом. Запропоновано додаткові критерії оцінки ризику проведення фінансового моніторингу для банку, зокрема критерії інформаційної прозорості банку та періодичності зміни керівного персоналу банку.

Ключові слова: ризики, система «банк-клієнт», фінансовий моніторинг.

В статье рассмотрены критерии оценки рисков в системе «банк-клиент» в контексте противодействия легализации средств, полученных незаконным путем. Доказано, что в условиях ухудшения макроекономической ситуации и банковского кризиса существует вероятность роста риска осуществления легализации средств самими банками и их персоналом. Предложены дополнительные критерии оценки риска проведения финансового мониторинга для банка, в частности критерии информационной прозрачности банка и периодичности изменения руководящего персонала банка.

Ключевые слова: риски, система «банк-клиент», финансовый мониторинг.

### **ВСТУП**

Легалізація коштів, отриманих незаконним шляхом, уже має глобальний характер і викликає стурбованість міжнародного співтовариства. Наявна в Україні тіньова економіка, що складає 40-60 % від частки ВВП, сприяє розвитку організованої злочинності, легалізації незаконно здобутого майна тощо. Доводиться визнати, що політична й економічна криза, яка охопила країни пострадянського простору, спричинила активізацію злочинних угруповань, котрі, маючи від незаконного бізнесу величезний прибуток, прагнуть одержати доступ до банківських та інших фінансових установ, щоб використовувати економічний сектор у своїх інтересах.

Розгляд проблеми оцінки критеріїв ризиків, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами фінансових операцій, актуалізується в умовах погіршення макроекономічної ситуації та поглиблення кризи в банківській сфері. Враховуючи, що процес організації як первинного, так і внутрішнього фінансового моніторингу банку здійснюється не автоматично, а курується працівниками банку, актуалізується проблема оцінки критеріїв

ризиків персоналу банку. При цьому ризики персоналу банку при проведенні фінансових операцій та первинному і внутрішньому фінансовому моніторингу досліджені мало.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Найбільш вагомий внесок в розробку національних та міжнародних систем протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, в контексті проблеми тінізації економіки здійснено такими зарубіжними вченими, як Дж. Гросман, Ф. Бретт, Дж. Модінгер, Т. Рейтер, Р. Седдіг, К. Коттке, Дж. Жданович та іншими. В українській економічній науці останніх років питання боротьби з легалізацією злочинних доходів знаходилося поза увагою науковців і фрагментарно висвітлювалось лише в окремих наукових статтях. Але в останній час ця проблема знаходить достатньо широке висвітлення як серед вітчизняних науковців так і науковців країн СНД, серед яких можна відзначити роботи В.Алієва, З.Варналія, О.Горбунової, Л.Долі, О.Київець, А.Мокія, О.Римарука.

## ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою дослідження є аналіз системи ідентифікації ризиків банку та клієнта, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами фінансових операцій та виділення критеріїв ризиків, що виникають в умовах погіршення макроекономічної ситуації.

## РЕЗУЛЬТАТИ

В рамках оцінки ризиків, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами переказів коштів, важливим є аналіз взаємодії Державного комітету з фінансового моніторингу та банківських установ України.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» особи, винні у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність згідно із законом. Такі особи також можуть бути позбавлені права провадити певні види діяльності згідно із законодавством.

Юридичні особи, які здійснювали фінансові операції з легалізації (відмивання) доходів або фінансували тероризм, можуть бути ліквідовані за рішенням суду.

У разі невиконання (неналежного виконання) суб'єктом первинного фінансового моніторингу вимог щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів до нього може застосовуватися в порядку, встановленому

законодавством, штраф у розмірі до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У випадку відсутності згоди щодо сплати штрафу рішення про накладення штрафу чи у його відмові приймається судом за поданням органу, що регулює діяльність суб'єкта первинного фінансового моніторингу та надає ліцензії або інший спеціальний дозвіл [2].

Провівши аналіз діяльності банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу в 2009 році слід відмітити, що найбільша кількість інформації про фінансові операції з помилками, від 1,07 % до 6,56% загальної кількості наданих повідомлень про фінансові операції, надходила від банків Харківської, Дніпропетровської областей та м. Києва. Слід також зазначити, що у IV кварталі 2009 року кількість випадків несвоєчасного подання банками фінансових операцій у повідомленнях склала 7 одиниць, в тому числі 4 по м. Києву. За результатами розгляду порушень уповноваженими особами Державного комітету фінансового моніторингу складено 5 адміністративних протоколів, які передано до судів, а інші 2 матеріали знаходяться на розгляді у Регіональних відділах Комітету [5].

Отже, в разі виявлення участі банку у невиконанні (неналежному виконанні) вимог щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів до нього може бути застосовано штраф в розмірі до 17000 грн. або за рішенням суду обмеження, тимчасове припинення дії та позбавлення ліцензії чи іншого спеціального дозволу на право провадження певних видів діяльності в порядку, встановленому законодавством, що не стимулює банки до побудови ефективної системи внутрішнього фінансового моніторингу.

Відповідно Методичних рекомендацій щодо основних ризиків, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами переказів коштів [3] ризики – небезпека (загроза, уразливі місця) в діяльності банку бути використаним з метою відмивання злочинних доходів або фінансування тероризму.

З метою об'єктивного підходу, що ґрунтується на оцінці ризиків, банку доцільно визначити критерії оцінки потенційних ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації відмивання доходів і фінансуванню тероризму при здійсненні операцій з переказу грошових коштів, які банк, як суб'єкт первинного фінансового моніторингу, розробляє самостійно відповідно до вимог постанови НБУ № 189 та з урахуванням вимог наказу ДКФМУ № 40.

Рівень ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації відмивання доходів і фінансуванню тероризму можна визначити, використовуючи різні категорії. Застосування категорій ризику формує стратегію управління ризиками, надаючи банкам можливість здійснювати нагляд та контроль за клієнтами. Найбільш поширені категорії ризику:

- ризики країн або територій – ознака щодо підвищеного ступеню ризику можливої загрози країн або територій;
- ризики клієнта – щодо ідентифікаційної інформації про клієнта;
- ризики банківського продукту (товари/послуги) – щодо можливості використання їх клієнтом з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Ризик країни тісно пов'язаний з іншими факторами ризику та передбачає корисну інформацію щодо потенційного ризику відмивання доходів. Не існує єдиного узгодженого критерію, запропонованого урядами або установами, який визначає конкретні країни, що передбачають високий ризик, проте існує так званий чорний список FATF, до якого дана організація відносить усі країни, що відмовляються протидіяти відмиванню злочинних доходів або не мають чітко сформованої та законодавчо регламентованої системи боротьби з цим явищем.

Загальноприйнятого критерію, який визначає, чи становить певна країна або територія, в тому числі, в якій діє банківська установа, високий ризик, не існує. До факторів, які можуть визначати, що країна або територія становить високі ризики у сфері запобігання та протидії легалізації відмивання доходів і фінансуванню тероризму, належать наступні:

- не дотримується загальноприйнятих стандартів у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом (заяви FATF);
- не виконує рекомендацій FATF;
- у якій відбуваються воєнні дії або в яких, за даними з надійних джерел, є недоліки в законодавчих та нормативно-правових актах у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- є офшорною територією;
- має законодавство, яке не передбачає розкриття або надання інформації щодо фінансових операцій, у тому числі компетентним органам;
- має високий рівень корупції або інших видів злочинності, а саме, є виробником, дилером або посередником у незаконному обороті наркотичними речовинами, торгівлі людьми та контрабанді, систематичному шахрайстві та незаконному проведенні азартних ігор за інформацією з надійних джерел, таких, як FATF, Світовий банк, Егмонтська група підрозділів фінансових розвідок, а також відповідні національні державні органи та недержавні організації, що оприлюднюють таку інформацію та роблять її широко доступною;
- до якої ООН застосовує санкції чи накладає ембарго;
- на державному рівні підтримує терористичні (екстремістські) рухи або на території яких діють терористичні (екстремістські) рухи.

Слід зазначити, що в більшості випадків, наведені фактори ризику щодо країн, доцільно застосовувати для обох сторін переказу коштів.

Тобто, така категорія ризику, як країна або територія, у поєднанні з іншими факторами ризику, надає необхідну інформацію для оцінювання ризиків відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму.

З метою здійснення загальної оцінки ризику банк, на підставі власних критеріїв, має класифікувати клієнтів за ступенем ризику. До категорій клієнтів, що здійснюють перекази, можуть відноситись:

- а) клієнт, який здійснює операції за незвичних обставин, таких як:
  - . переказ не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети;
  - . переказ має заплутаний або незвичний характер;

. наявності мережі клієнтів, тобто, коли визначені групи фізичних осіб проводять одноразові або багаторазові перекази поза місцем проживання або паралельні багаторазові перекази;

. пропозиція заплатити комісійні більші, ніж звичайно.

б) політичні діячі та пов'язані з ними особи;

в) клієнт, який не підтримує ділові відносини особисто;

г) клієнт структурує свої перекази (дроблення суми для уникнення моніторингу);

д) клієнт не повністю знає або без бажання повідомляє деталі переказу (адресу/контактну інформацію тощо);

є) клієнт або сторона, залучена до проведення переказу, не має очевидних зв'язків із країною призначення;

ж) у банку виникає підозра, що клієнт діє від імені третьої сторони, але не повідомляє цієї інформації;

з) до операції залучені певні благодійні та інші неприбуткові організації, які не підпадають під моніторинг або нагляд;

і) клієнт має судимості;

й) клієнт надає неправдиві ідентифікаційні дані, про що свідчить окремий документ, або документи не відповідають/не належать особі клієнта;

к) клієнт надає різні ідентифікаційні дані (номер телефону або адресу) за різних обставин;

л) клієнт систематично отримує перекази, щодо яких є підозри, що вони містять доходи від злочинної діяльності, наприклад, посезонно або від осіб, вік та/ або фізичний стан якої може свідчити про неможливість активної підприємницької діяльності.

м) клієнти, включені до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності.

При визначенні підвищених ризиків, які можуть становити продукти або послуги, пов'язані з грошовими переказами, рекомендуємо банкам враховувати наступні:

- продукти або послуги, які можуть надати певну анонімність або можуть перетинати міжнародні кордони, такі, як он-лайн перекази коштів, перекази з використанням платіжних карток;

- продукти або послуги, що не мають операційного обмеження;

- продукти або послуги, що дозволяють обмін готівки на платіжні інструменти (грошові перекази, дорожні чеки, акції тощо).

Так, ступінь ризику, пов'язаного з фінансовою операцією щодо переказу грошових коштів, може варіюватись залежно від того, чи:

- здійснюється або отримується переказ;

- здійснюється внутрішньобанківський або міжбанківський переказ;

- здійснюється переказ клієнта через внутрішні або міжнародні платіжні системи;

- здійснюється або отримується переказ з використанням кореспондентського або карткового рахунку;

- здійснюється переказ з використанням власного рахунку, відкритого в банку, або без відкриття рахунку.

Загальна оцінка ризику має базуватись на аналізі всіх проведених клієнтом операцій. При цьому доцільно врахувати наведені нижче фактори, наявність яких має викликати мотивовану підозру уповноваженого працівника банку щодо наміру клієнта використати банківську установу з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму.

Слід відмітити, що процес фінансового моніторингу легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, несе ризики не лише пов'язані з країною, клієнтами та банківськими продуктами, але й власне з банками як об'єктами проведення операцій з переказу коштів. Він може проявлятися у невиконанні (неповному виконанні) обов'язків з протидії відмиванню доходів, встановлених законодавством чи наявності співробітників, які навмисне сприяють відмиванню доходів. Підхід на основі ризиків є важливим для ефективності та дійовості боротьби з відмиванням злочинних доходів. Він сприяє пріоритизації зусиль та діяльності з урахуванням вірогідності відмивання злочинних доходів і відображає досвід та адекватність зусиль стосовно ризику [4, с. 110-111].

З урахуванням тенденцій погіршення банківської кон'юнктури та спаду економіки виникає небезпека організації легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, в банківській системі через умисні дії банків щодо невиконання (неналежного виконання) вимог щодо запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів або з урахуванням зменшення витрат банку на оплату праці персоналу через умисні дії працівників банку щодо проведення фінансових операцій, які відповідають критеріям проведення моніторингу на предмет легалізації (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом.

Тому Методичні рекомендації щодо організації внутрішнього фінансового моніторингу в банках із застосуванням підходу, заснованого на ризиках, затверджені Наказом Державного комітету фінансового моніторингу України від 9 жовтня 2009 р. № 143, визначають, що важливою складовою управління ризиками є визначення, оцінка та розробка і застосування застережних заходів до ризиків, що стосуються надійності співробітників банківської установи.

Оскільки банківська система передбачає наявність великої кількості співробітників, які задіяні у всіх процесах діяльності банку, дуже важливою складовою у ризикозахищеності є втілення заходів з використанням принципу «Знай свого співробітника». Для цього доцільно здійснювати:

- з'ясування біографічних та інших характеристик осіб, з якими банк має намір укласти трудові відносини;
- збір інформації по цивільним та кримінальним справам, участь в яких беруть співробітники банку;
- проведення службових розслідувань по фактам витоку конфіденційної інформації банку;
- отримання письмових рекомендацій для осіб, що претендують на зайняття керівних посад в банку.

При визначенні та оцінці ризиків, слід вирізняти їх наступні групи, з урахуванням окремих особливостей виникнення:

а) кваліфікаційні – ризики, пов’язані з вчиненням персоналом ненавмисних порушень вимог законодавства та нормативно-правових актів в зв’язку з відсутністю належної кваліфікації фахівців, зокрема:

- . професійна невідповідність (неналежне виконання своїх функцій за відсутністю достатньої кваліфікації, відповідної освіти, досвіду);

б) репутаційні – ризики, пов’язані із вчиненням персоналом навмисних порушень вимог законодавства, зокрема:

- . безпосередня участь працівників банку у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму (консультування злочинців, побудова схем проведення операцій з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснення, забезпечення здійснення таких операцій у визначеній сфері);

- . шахрайство на робочому місці, навмисне порушення норм законодавства та ухилення від виконання вимог внутрішньобанківських нормативних документів;

- . розголошення інформації (попередження інших осіб про направлення Держфінмоніторингу України інформації про здійснені ними фінансові операції, про отримання запиту стосовно операцій, які стали об’єктом фінансового моніторингу та інше);

в) організаційні (управлінські) – ризики, пов’язані з недоліками організаційної структури установи банку, недосконалою системою доведення повноважень до персоналу, зокрема:

- . нечіткий розподіл функцій та встановленої відповідальності між персоналом;

- . недоліки (прогалини) побудови системи передачі інформації та управлінських рішень;

- . недостатня організація системи внутрішнього контролю та, як наслідок, недотримання визначених рівнів доступу, недбале ставлення до збереження інформації, несвоєчасне виявлення фактів розголошення інформації та інші порушення.

Дослідивши положення наказів НБУ та Методичних рекомендацій ДКФМУ з організації проведення фінансового моніторингу в банках України нами було виявлено такі недоліки в системі критеріїв оцінки ризику персоналу банку в умовах організації легалізації коштів банком або його працівниками:

- . не регламентованість критеріїв та методів оцінки ризику (оцінка ризиків, пов’язаних з персоналом, здійснюється згідно з критеріями та з використанням методів, що встановлюються банком самостійно);

- . відсутність єдиного підходу до формалізації процедури встановлення повноважень окремих підрозділів та співробітників (рівень формалізації процедури встановлення повноважень окремих підрозділів та співробітників визначається банком самостійно і залежить від розміру та структури установи, спектру операцій, що проводяться, діючої у банку системи управління ризиками, інших факторів);

- . відсутність єдиних програм підготовки персоналу для проведення внутрішнього фінансового моніторингу, дієвої системи контролю якості такої підготовки (банком самостійно визначаються можливості, доступні ресурси,

форми проведення освітніх заходів та впроваджуються навчальні програми, які мають відповідну цільову спрямованість у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму);

. проблеми оптимізації ризику, пов'язаного з концентрацією повноважень у однієї особи через великий термін її роботи на посаді члена правління, враховуючи закритість інформації для НБУ, ДКФМУ та інших фінансових органів про власників та членів правління багатьох банків;

. проблема періодичності зміни (ротації та оновлення персоналу) на керівних посадах (відкриття внутрішньобанківської інформації для значного кола осіб при високій частоті оновлення персоналу);

. відсутність трактування поняття «бездоганна ділова репутація» для працівників, що здійснюють фінансовий моніторинг.

Крім того в практиці не розглядається група ризиків, пов'язана з інформаційною прозорістю українських банків, тому нами пропонується введення додаткових критеріїв оцінки ризиків банку в процесі протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом:

. група критеріїв інформаційної прозорості банку, в тому числі:

1. критерій прозорості інформації про структуру власності банку;

2. критерій прозорості інформації про склад та діяльність рад директорів і менеджменту;

3. критерій прозорості фінансової й операційної інформації.

. група критеріїв періодичності зміни керівного персоналу банку, в тому числі:

1. критерій ризику зловживання тривалим перебуванням на керівній посаді банку;

2. критерій ризику частотої зміни керівного персоналу банку.

Тому класифікація ризиків клієнта та банку в системі протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, матиме наступний вигляд (рис. 1).



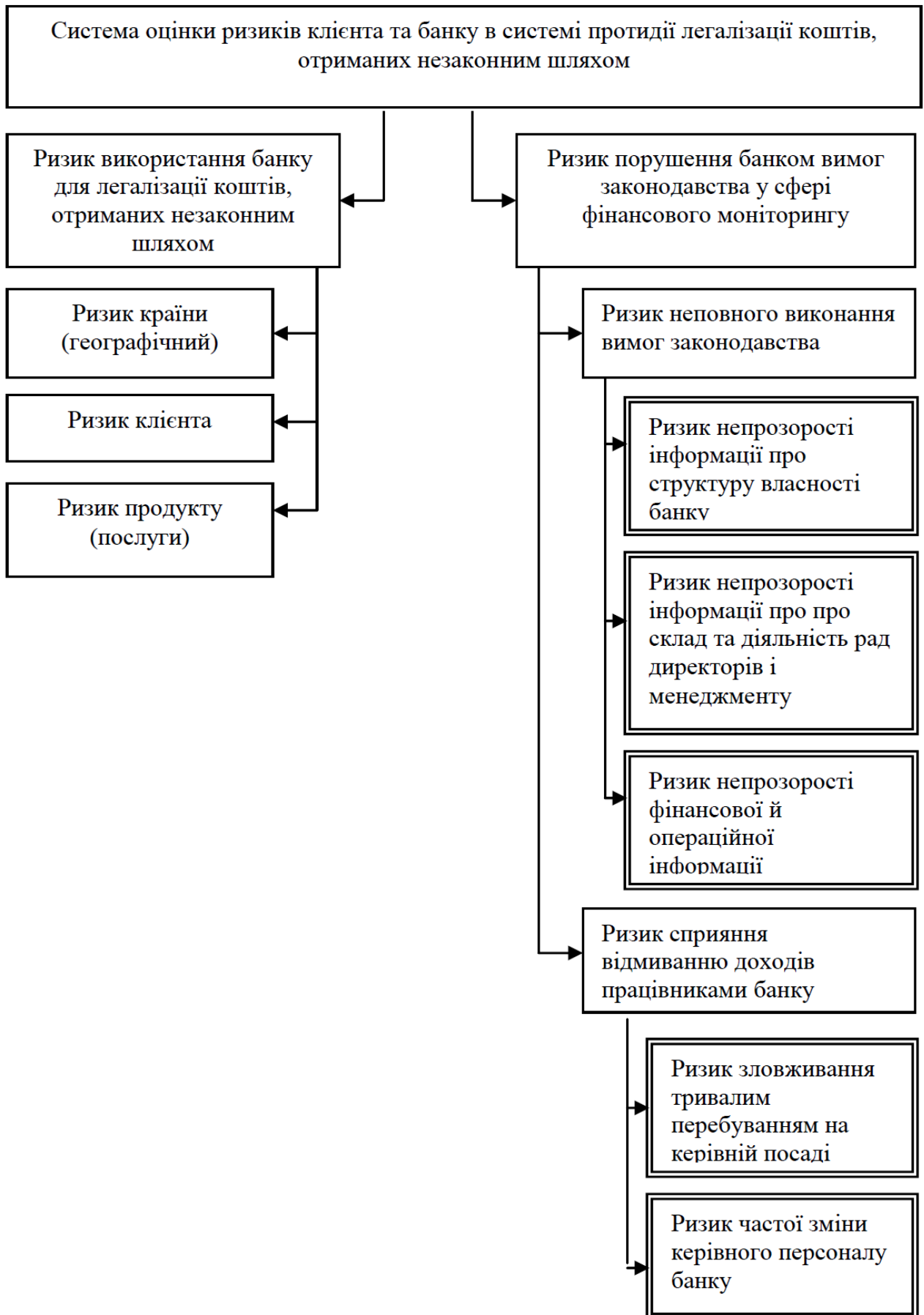


Рисунок 1 - Класифікація ризиків клієнта та банку в системі протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом

Введення даних критеріїв надасть змогу більш об'єктивно оцінювати ризики банку, що виникають в процесі запобігання легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, особливо в умовах, коли банку з метою отримання додаткових доходів неналежним чином та формалізовано проводять первинний та внутрішній фінансовий моніторинг.

Питання оцінки та управління ризиками клієнта та банку в системі протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, буде розглянуто в подальших дослідженнях.

## ВИСНОВКИ

Таким чином, було виділено основні види ризиків, властиві клієнтам та банку в процесі проведення фінансових операції та організації протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, структуровано критерії оцінки ризику, що дає змогу більш повно та об'єктивно ідентифікувати, оцінювати та управляти ризиками клієнта та банку в системі протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом.

Визначено, що в умовах погіршення банківської кон'юнктури зростає загроза участі самих банків та їх персоналу в процесі організації легалізації (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом, що призводить до зростання рівня організаційних ризиків банку. Виділено додаткові критерії оцінки ризику: групу критеріїв інформаційної прозорості банку (критерій прозорості інформації про структуру власності банку, критерій прозорості інформації про склад та діяльність рад директорів і менеджменту, критерій прозорості фінансової й операційної інформації) та групу критеріїв періодичності зміни керівного персоналу банку (критерій ризику зловживання тривалим перебуванням на керівній посаді банку, критерій ризику частотої зміни керівного персоналу банку, що надасть змогу більш об'єктивно оцінювати ризики банку в умовах формалізації процедур організації фінансового моніторингу на тлі загострення банківської конкуренції та падіння кон'юнктури ринку.

## SUMMARY

In the article the criteria of estimation of risks of client and bank are considered in the system of counteraction legalization of facilities, got an illegal way. It is proved that in the conditions of worsening of macroeconomic situation and bank crisis there is probability of growth risks of realization of legalization of facilities by jars and their personnel. The additional criteria of estimation of risk of conducting of the financial monitoring are offered for a bank, in particular criteria of informative transparency of bank and periodicity of change of leading personnel of bank.

### Список використаних джерел

1. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року № 2664-III [електронний ресурс] //

Офіційний сайт Верховної Ради України // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14>. - Заголовок з екрану.

2. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 року № 249-IV [електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14>. - Заголовок з екрану.

3. Методичні рекомендації щодо основних ризиків, пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму при здійсненні банківськими установами переказів коштів, затверджено Наказом Державного комітету фінансового моніторингу України від 30.12.2009 №184.

4. Дзедзик І.Б. Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи // Регіональна економіка, 2008. - № 4. – С.109-114.

5. Огляд активності СПФМ у IV кварталі 2009 року та в цілому 2009 році [електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету з фінансового моніторингу в Україні // Режим доступу: [http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site\\_docs/2010/18.03.2010/1.htm](http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/18.03.2010/1.htm). - Заголовок з екрану.

Леонов С.В. Ризики в системі «банк-клієнт» при здійсненні фінансового моніторингу / С.В. Леонов, О.О. Куришко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. - 2010. - № 1. - Т. 2. - С. 173–181.